

JINÉ MATEŘSTVÍ / Klára Janoušková, Lukáš Sedláček

V posledním čísle bulletinu *Gender, rovné příležitosti, výzkum* se čtenáři měli možnost seznámit s hlavními zjištěními výzkumu *Pečující otcové*¹. Přestože byl výzkum primárně zaměřen na otce, kteří zůstávají na rodičovské dovolené, z logiky věci se významně dotkl i jejich partnerek². Poodkryl tedy alespoň částečně vnímání žen, které v raném věku dítěte vystoupily ze své primární pečovatelské role, aby se realizovaly mimo domov, v tradičně mužské roli živitele rodiny. Výzkum byl realizován kvalitativní výzkumnou metodou nestrukturovaných rozhovorů a panelových diskusí s pěti páry, které se rozhodly delegovat primární pečovatelskou roli na otce. Tato část výzkumu se stala prvním krokem dlouhodobého výzkumného záměru alternativních forem mateřství, který se realizuje na Fakultě sociálních studií v Brně jako dílčí projekt v rámci Institutu pro výzkum reprodukce a integrace společnosti³.

V limitovaném prostoru článku se pokusíme představit alespoň některé z výsledků dosavadního výzkumu. Těmi významnými jsou dle našeho názoru percepce mateřské dovolené z pohledu matek, reakce okolí na alternativní rodičovskou strategii a konečně odraz výstupu z primární pečovatelské role v identitě žen.

Reflexe mateřské dovolené

Komunikační partnerky se při popisu mateřské dovolené značně vymezují vůči jisté mytizaci tohoto životního období⁴. Z jejich srovnání vycházela pozice toho z rodičů, kdo je s dětmi doma, za jednoznačně horší a nevýhodnější. Tématem, které se objevovalo ve všech rozhovorech, byla jasně reflektovaná ztráta nezávislosti, kterou matky pociťovaly v důsledku narození dítěte a kterou naopak znovunabýly nástupem zpět do zaměstnání a odpoutáním se od dítěte. „...*, zaplaťpánbůh, že jsem vypadla na šest hodin z domu (smích), zcela upřímně. Jako takhle, v tomto směru je to samozřejmě psychické velké občerstvení*“. Návrat do práce a převedení péče na jinou osobu je spojen s příjemnými pocity osobní svobody, nikoliv s pocity viny či frustrace, že nemohou trávit více času s dětmi. Dokonce čas, který trávily v práci, považují za občerstvení či oddych. Při srovnání s péčí o děti je práce v zaměstnání zajímavější a ne tolik vysilující. Dalším výraznějším momentem bylo připuštění si pocitu nudy a nedostatku sociálních kontaktů. „*Jo, jako těšila jsem se do práce, protože už jsem se doma nudila. Já jsem takový akční člověk, že potřebuju pořád něco dělat, aby za mnou bylo takhle něco vidět, takže jsem se těšila.*“ „...*Vážím si toho, že mám třeba denně tu hodinu na oběd a že si můžu sednout a bavit se s normálníma lidma.*“

Z výše patrných výpovědí je signifikantní hodnocení situace z pohledu vlastních potřeb matky, nikoliv primárně potřeb dětí, což je v době posedlosti správnou socializací, jak o ní mluví Jenkins (1998), velmi neobvyklé. Přestože ženská role bývá spojována s obětováním vlastní svobody ve prospěch dětí (Badinter 1998, Rose 1999), u zpovídaných žen

tato oběť rozhodně nebyla samozřejmostí a zdá se, že přiznání si této touhy po svobodě (či spíše touha vyhnout se ne-svobodě) je základním předpokladem pro to, aby ženy začaly uvažovat o výměně rolí. Zároveň je toto přiznání důkazem o vystoupení či překročení hranic tradičně femininní role. Ženy nehodnotily situaci pouze z hlediska toho, co je dobré pro dítě, ale připisovaly velkou důležitost tomu, zda situace vyhovuje také jim. Protože zhodnotily, že jim nevyhovuje, byly ochotny toto změnit i za cenu vzdání se privilegia mateřské role. Revolučnost tohoto přístupu je především v uvědomování si rozporu vlastních potřeb s potřebami dítěte.

„*Říkám, nejdřív musí přežít rodiče, aby přežily děti. A to já prostě tak jsem cítila, že já nevím, jestli bych ty tři roky se třema dětma, protože je to, je to opravdu o tom, jak bych to přežila já a bylo by to strašné a opravdu by to bylo strašné bez pomoci, jo... Já prostě nemám žádné osobní volno a pokud bych neměla práci, tak bych asi měla pocit, že jsem umřela, opravdu.*“

V souvislosti s mateřskou dovolenou matky také reflektovaly její nízký status ve společnosti. Sheila Kitzinger hovoří o tom, že západní kultura se stala anti-mateřskou, což se projevuje tím, že o děti musí být pečováno více či méně neviditelně, že je žena často izolována od kontaktů s jinými lidmi. Říká, že „když se žena změní v matku, je náhle považována za něco méně, ne víc. Muži a jiné ženy, které matkami nejsou, mají tendenci ji brát jako méně dovednou a se sníženými schopnostmi a intelektuální kapacitou (Kitzinger 1993: 7). Obdobně argumentují také Hochschild a Machung (1990), když říkají, že dnešní společnost znevažuje práci v domácnosti a má tendenci hodnotit ženy až jako podřadné, protože dělají podřadnou práci. Jedna z matek tak podrážděně reagovala na výrok svého partnera (toho času na RD), který tvrdil, že si s matkami na mateřské dovolené nemá co říci „*No dovol, jako že já bych měla!*“

Reakce okolí

Vzhledem k atypičnosti rodinného uspořádání matky reflektovaly reakce okolí, které bylo přímou ozvěnou neobvyklé situace. V reakcích okolí lze rozlišit dvě výrazné roviny. Tou první jsou negativní reakce, to druhou „ignorující“ reakce.

Signifikantní bylo, že negativní reakce se ženám dostalo především od matek, které byly právě na mateřské dovolené. Participantky v panelové diskuzi označily tento postoj za závist, čímž zároveň potvrzují, že jsou si vědomy své pozice toho, komu je možno něco závidět: jsou ty, které si uměly zařídit partnerský život tak, aby v něm byly spokojené, bez ohledu na stereotypy společnosti. Zároveň to dává za pravdu Arendell (1999), která ve svém výzkumu popsala, jak se samotné matky podílí na reprodukci ideologie intenzivního mateřství, kterou staví jako hegemonní vůči alternativním mateřským diskurzům. Ty označují za deviantní, čímž přispívají k zachování tradičního mateřského diskurzu péče o dítě.

Druhý typ reakcí skutečně asociuje ignoranci ze strany okolí. Častou zkušeností žen byly situace, kdy okolí nahlí-

želo na jejich muže s obdivem, že zvládne péči o dítě, zatímco v době, kdy byly s dítětem doma ony, to nikdo za hrdinství nepovažoval. Muž se dostává do pozice hrdiny tím, že ob stojí v roli, která jeho genderu nepřísluší: zvládne mateřskou roli, přestože podle společenského diskurzu, který je nakloněn spíše sociobiologické interpretaci rozdílů pohlaví, nemá k této roli vrozené schopnosti:

„Jako bezmezný obdiv manžela, až přehnaný, to musím říct... samozřejmě, velmi příjemné mu to je, že ho každý tak jako obdivuje, on se i stylizoval do té pozice toho dokonalého otce. Já musím říct, že mně to leze na nervy... řekla bych jako, že se z toho prostě dělá šílená věda, když je otec na mateřské, který dělá méně, než by na mateřské dělala žena... všichni ho bezmezně obdivují za to, že dělá něco naprosto standardního“.

Avšak tyto laické sociobiologické teorie nepřisuzují ani ženám schopnosti chleboďárce – toho, kdo živí rodinu. Proto by se dalo očekávat, že okolí bude stejně kladně hodnotit ženy, které tento stereotyp překročí a dokáží, přes diskriminaci na pracovním trhu, finančně zabezpečit celou rodinu. Tato hypotéza se však nepotvrzuje, ženy se nesetkaly s obdivnými reakcemi, jako jejich muži. Pozornost okolí byla vždy věnována otci, ženy byly v práci dotazovány na to, jak to jejich muž zvládá apod. Skutečnosti, že žena zvládá uživit celou rodinu, okolí nevěnuje zvýšenou pozornost, což se zároveň odráží v jejich vlastním vnímání situace, ve které se jejich pár ocitl: neobjevuje se u nich žádná hrdost na svou schopnost uživit rodinu, jako je tomu u mužů a jejich schopnostech pečovatele.

Proto je možné představit si jinou hypotézu: společnost, která trvá na tradičním rozdělení rolí, viní matku z dávání přednosti kariéry před dítětem, přiřazuje jí vlastnosti sobeckosti a kariérismu. Dítě strádá, ale muž je ten, který se obětuje a snaží se vynahrudit dítěti to, co mu matka odmítá poskytnout. Tato společenská představa pak nachází odraz ve zvnitřnění pocitů obou partnerů: muž je hrdý, že zachraňuje dítě před citovou izolací, matka trpí výčitkami špatné matky. Tato hypotéza se však potvrzuje pouze částečně. V následujících řádcích se jí přibližuje „krkavčí matka“.

Jistota a bezpečí v nové genderové roli

Výměna genderových rolí (ve smyslu gender blinding, Šmausová 2002) může mít za následek ztrátu pocitu ontologického bezpečí (jak o něm píše Giddens 1998). Příkladem narušení pocitu ontologického bezpečí je výpověď matky, která popisuje nejistotu, ve které se ocitla před ostatními matkami, když nebyla schopna poznat dceřiny hračky na pískovišti:

„Jsem třeba šla jednou v sobotu s kamarádkou a s Ajkou (dcerou) na písek a vona si vzala věci na písek a já jsem nepoznala naše hračky. Já jsem – , protože jsem nepoznala naše hračky na písek. Tak si tam vždycky připadám jak úplnej debil mezi těma maminkama, když musím zavolat dítě a zeptat se ho: Je toto naše? Mám to sbalit? A vona mně samozřejmě může říct ano nebo ne, jak se jí momentálně zalíbí (smích).“

Matka opakovaně zažívá pocit nejistoty v souvislosti s neplněním své mateřské role – mezi ostatními maminka-

mi si připadá nepatřičně, neboť neovládá kompetence, které podle ní patří k běžnému zvládání mateřské role.

U participantek našeho výzkumu se objevovaly dva specifické způsoby vyrovnání se s novou situací. Avšak obě tyto varianty se vztahují k jejich pozici „ne-matky“, nikoliv k jejich skutečné nové roli – živitelky rodiny. Svoji roli vymezují ve vztahu k dítěti, v jednom případě brání svoji mateřskou pozici, ve druhém se ztotožňují s kategorií tzv. krkavčí matky.

Ohrožená identita ženy

Příkladem ohrožené identity je komunikační partnerka, která během rozhovoru dávala několikrát, byť často nepřímě, důraz na fakt, že přestože s dítětem zůstává doma manžel, je to ona, kdo dítěti ve skutečnosti mnohem více rozumí a na kom je závislé. Což byla nejspíš pravda: muž byl v době rozhovoru s dítětem teprve dva měsíce. Avšak některé výroky naznačují, že manželka svému muži navázání vazby k dceři nijak neusnadnila, a naopak vytvářela na otce tlak, kterým mu mohla první dny s dítětem ztížit. V prvních dnech volala matka z práce několikrát denně domů a „kontrolovala“ otce.

„Ten první týden jsem to tak průměr osmkrát denně volala domů, co se děje, ale...“

Avšak nejvýraznějším projevem matčiny dominance nad záležitostmi spojenými s dcerou je situace, která se odehrála ve druhé polovině rozhovoru. Dcera Anička si chtěla hrát s loutkami, což jí matka nedovolila a dcera po chvíli začala plakat:

Marie: Počkej Ani (Aneta silně pláče a křičí). Anetko co se děje- Ona má afektivní křeče, jo?!

Jiří: Nemá –

Marie: Má!

Aneta(dcera): Nemam. (Matka běží za dítětem které leží na zemi, a odnáší jej do kuchyně)

Jiří: – Ale to neměla afektivní křeč. Tak to nebyla afektivní křeč. Tak tomu já neříkám. No- (chce mluvit dál, ale Aneta z kuchyně křičí).

Přestože ostatní účastníci rozhovoru nespatořovali na pláči dítěte nic mimořádného, Marie ihned jako „správná a ideální“ matka odhadla situaci a své dítě ochránila. Přestože nelze určit, zda se během rozhovoru u dcery skutečně objevila afektivní křeč, dá se na situaci pohlížet také jako na demonstraci mateřských schopností. Způsob této demonstrace kompetencí, spojený s určitým ponížením otce, poukazuje na poněkud přehnanou reakci matky: reakci, která mohla být zacílena na to dokázat, že přes odloučení od dcery stále zůstává „pravou“ matkou. Tedy matkou, která je primárně pečovatelskou osobou a ke které se dítě obrací, když je v krizi.

Důvody, které vedou matku k udržování tohoto monopolu, zapadají do kontextu, který popisuje např. Hochschild (1990). Matka nerada přepouští místo primární pečovatelské osoby, neboť tak ztrácí podstatnou část své femininní identity a zároveň zažívá pocit ztráty jistoty. Snaží se proto dokázat sama sobě, svému muži i okolí (v tomto případě vý-

zkumnému týmu), že své roli mateřské osoby dostojí i v pozici, která neumožňuje trvalý kontakt s dítětem. Může se totiž obávat toho, že otec, který s dcerou tráví nyní většinu času, převezme tuto vůdčí – primárně pečovatelskou úlohu. Toto chování bývá někdy také označováno jako *maternal gatekeeping*, neboť jeho funkcí je ochránit matku právě v této vedoucí úloze. Matka brání svoji pozici a udržuje „mateřské“ schopnosti a vědomosti pouze pro sebe (Hawkins, Allen 1999).

U ostatních žen se v rozhovorech taková silná obrana vlastního vztahu k dítěti neprojevovala, avšak strach z toho, aby otec nevytvořil s dítětem silnější pouto, se občas objevil i u jiných párů.

„No a akorát někdy chce být teda více s tatínkem, že mě odmítá odpoledne, že křičí a vrhá se k němu, tak to mě někdy teda štve.“

Jsem „krkavčí“ matka

Druhým pólem vyrovnávání se s novou rolí zaměstnané matky, jejíž muž se stará o děti, je rezignace na imperativ „dobré matky“. Tato výpověď se objevuje u participantky z prvního rozhovoru. Přestože z popisu každodenních činností vyplývá, že se o své dva syny (nyní již tři) stará a pečuje se stejnou kvalitou jako otec, sama sebe označuje jako špatnou matku.

„No, ne že by mě to s nima nudilo, ale já na ně nemám nervy. To zní, jako že jsem hrozná matka, že?... Ale já jsem hrozná matka.“

Tato sebekritika poukazuje k určitým výčitkám svědomí, které matka cítí proto, že s dětmi nesdílí vztah jako tradiční matky. Avšak matka sama si uvědomuje, že toto označení či zaškatulkování není příliš spravedlivé, neboť nepokrývá skutečnou citovou vazbu k dětem ani kvalitu péče.

„Já, když s nima jsem, tak že se jim věnuju, ale když je s nima manžel, když zrovna něco nedělá, užitečného pro rodinu, jako třeba seká zahradu nebo já nevím co jiného, takže si třeba tady sedne, zalehne svým tělem dveře, aby děti nemohly prchnout a čte si tam svoje a děti si nechá hrát, a místo toho aby se jim věnoval.“

Navzdory matčinu pocitu, že kvalita péče otce nepřevyšuje péči její, považuje matka otce za lepší pečovatelskou osobu, než je ona sama. Tento názor opírá o argumentaci povahových rysů obou manželů. *„Jako já si to nedokážu představit opačně, když někdy je třeba a manžel je nemocný nebo je nějaký včelařskej seminář a musím se vlastně o děti starat dva dny jenom já, tak to bylo úplně hrozný!... Myslím si, že nejsem tak, myslím si, že nejsem tak trpělivá...“*

V tomto aspektu matka splňuje roli i vlastnosti tradičního otce, který si s dětmi po práci hraje, ale není schopen o ně delší dobu pečovat.

„Od pěti od čtyř jsem s nima a prostě že se jako na ně těším, že mám radost, že jsem, že jsem s nimi a je to v pohodě, kdežto když jsem s nima prostě pořád, tak mám pocit, že je to, že musím, že dělám něco, co by mě... takhle, mě s nima baví jít ven, jít se prostě někam projít, jít na něco se dívat.“

Vzhledem k tomu, že muž v tomto páru na sebe převzal roli mateřské osoby, nemělo by být příliš překvapující, že manželka plní roli, která je tradičně připisována otcovi. Základem mužské role v tradiční rodině je schopnost finančně

zabezpečit rodinu – chlebovárcovská či živitelská role. Tuto funkci matka naplňuje, neboť je živitelkou rodiny, a navíc tuto roli přesahuje tím, že se do péče o děti zapojuje více než tradiční otec. Přesto sama sebe označuje jako hroznou matku, což poukazuje opětovně k dichotomizaci genderových rolí: pokud otcovskou roli plní muž, není označen za špatného či krkavčího otce, avšak pokud se této role ujímá žena, má tendence sama sebe označovat negativními výrazy.

Zdá se, že klíčovou roli zde hraje právě rozdílné očekávání okolí: otcovi se dostává kladné zpětné vazby, a nemá tudíž problém s identifikací se svojí novou, mateřskou rolí. Žena se se setkává s negativní či žádnou reakcí, tudíž má sklon definovat svoji novou roli nikoliv na základě toho, co ve skutečnosti dělá – živí rodinu – ale toho, co nedělá. Její pozice ne-matka je v tomto ohledu důležitější než živitelka či chlebovárkyně.

Přestože se může zdát, že při vytváření rovných příležitostí v rodině hraje klíčovou roli otázka, jak přimět muže k větší zaangažovanosti v péči o děti, stejně významná je reflexe této nové zkušenosti ženami. Pokud bude veškerá pozornost a pozitivní reakce nasměrovány na muže a ženy budou v lepším případě přehlíženy (v horším pak stigmatizovány jako krkavčí matky), mohou se naplnit slova Hawkinse a Allena (1999): ženy nebudou ochotny opouštět své dominantní postavení ve vztahu k dětem, neboť tato změna jim sice bude nabízet například větší příležitosti na pracovním trhu, zároveň však pro ně bude spojena s nerovností v oblasti sociálních vztahů. Nálepka krkavčí matka může být dostatečnou výhrůžkou k tomu, aby se většina žen, na rozdíl od žen v našem výzkumu, vzdala některých výhod, které přináší nové rozdělení rolí v rodině, a naopak reprodukovala tradiční formu s jasně vymezenými pozicemi – matka pečovatelská, muž živitel. Změny v oblasti rovných příležitostí tedy nemusí zablokovat muži svou neochotou o děti pečovat, ale neochota žen děti mužům svěřit. Tato neochota nemusí být vedena nedůvěřivostí ve schopnosti mužů, ale jednoduše snahou vyhnout se společenské ostrakizaci.

Literatura

- Allen, M., Hawkins, A. J. 1999. „Maternal Gatekeeping: Mother's Beliefs and Behaviors That Inhibit Greater Father Involvement in Family Work“. *Journal of Marriage and the Family*. 61: 199–212.
- Arendell, T. 1999. *Hegemonic Motherhood: Deviancy Discourses and Employed Mothers' Accounts of Out-of-School Time Issues*. Working Paper No. 9. Center for Working Families, Berkeley: University of California.
- Badinter, E. 1998. *Materská láska*. Bratislava: Aspekt.
- Giddens, A. 1998. *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Hochschild, A., Machung, A. 1990. *The Second Shift – Working parents and the revolution at home*. London: Judy Piakus Publishers.
- Jenkins, H. 1998. „Introduction: Childhood Innocence and Other Modern Myths“. Pp. 7 – 32 in Jenkins, H. (ed.) *The Children's Culture Reader*. New York, London: New York University press.

Kitzinger, S. 1993. *Ourselves as Mothers*. Toronto: Bantam Books.
 Rose, E. 1999. *A Mothers' Job*. Oxford: Oxford University Press.
 Šmausová, G. 2002. „Proti tvrdošíjné představě o ontické povaze gender a pohlaví.“ *Sociální studia* 7:15–27.

Poznámky

1 Grant Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Realizován na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, v rámci výzkumného záměru MLADĚRO. Odpovědnou řešitelkou projektu je Mgr. Iva Šmídová, kontaktní adresa: krizala@fss.muni.cz.

2 Výzkumníci přitom vycházeli z premisy, že péče o dítě je společnou strategií páru, není pouze rozhodnutím otců.

3 „Reprodukce a integrace společnosti“ (MSM002 1622408).

Výzkumný záměr s podporou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy.

4 Ta se objevuje např. v masmédiích. Černá (2003) ve své analýze uvádí všudypřítomnost zobrazování usměvavých matek zářících štěstím.

Klára Janoušková je interní doktorandskou studentkou programu sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. V rámci Institutu pro výzkum reprodukce a integrace společnosti se věnuje analýze diskurzu mateřství českých žen.

Lukáš Sedláček je magisterským studentem oboru psychologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, kde působí v Gender centru FSS MU.

PRACUJÍCÍ MATKY A GENDEROVÉ ROLE VE VÝSLEDKÁCH MEZINÁRODNÍHO LONGITUDINÁLNÍHO VÝZKUMU¹ / Hana Hašková

V tomto článku se zabývám vývojem postojů české populace k genderovým rolím a kombinaci placené práce a mateřství v průběhu 90. let a na začátku nového tisíciletí. Znamenámé názorové posuny, ale i proměny v praxi kombinace placené práce a mateřství kladu do souvislosti se sociálně-politickými změnami a vývojem na českém trhu práce. Na základě výsledků analýz prezentovaných v tomto článku si kladu na konci textu otázku pro další výzkum.

Postoje k genderovým rolím a kombinaci zaměstnání a mateřství

Vzhledem k dlouhodobé a extenzivní participaci českých žen na trhu práce a vzhledem k jejich většinovému sebepojetí jakožto (spolu)živitelů rodin lze říci, že se v české společnosti ustálil model dvoupríjmové rodiny. Přesto mezi názory celé poloviny českých mužů a žen přetrvává jako ideální tradiční (konzervativní) představa o uspořádání genderových rolí, kdy se má o finanční zajištění rodiny postarat především (ale nejen) muž a hlavní zodpovědnost za péči o děti a domácnost má nést žena. Tato představa se pak promítá i do reálného uspořádání genderových rolí v ČR, kdy muž přináší do rodiny zpravidla vyšší výdělek než žena a žena zase přebírá naprostou většinu péče o děti a domácnost.

Česká populace se v daném ohledu na straně jedné názorově odlišuje od obyvatel západoevropských zemí, a na straně druhé se naopak shoduje s populací středo a východoevropských zemí s obdobnou historickou zkušeností. Genderově konzervativní (tradiční) postoje české populace si lze zjednodušeně (za pomoci vyjádření respondentů k vybraným testovaným výroky) ukázat v grafu 1. Sloupce v grafu znázorňují podíly respondentů z různých evropských zemí, kteří souhlasili s názorem, že „Muž má vydělávat peníze a žena se má starat o rodinu a domácnost“, a to v roce 1994 a 2002. Nejvíce

nesouhlasných odpovědí s tímto genderově konzervativním názorem bylo získáno v dlouhodobě genderově liberálních severských zemích, zatímco genderově nejkonzervativnější postoje zaujímalí muži a ženy ze zemí střední a východní Evropy, včetně ČR. Z grafu lze zároveň vyčíst, že ve všech sledovaných evropských zemích došlo mezi lety 1994 a 2002 k poklesu souhlasu s testovaným výroky.² Viz graf 1.

Zcela shodné výsledky jsem obdržela také při srovnání míry souhlasu s dalšími ve výzkumu testovanými genderově konzervativními výroky: „Nic proti zaměstnání, ale většina žen stejně touží po domově a dětech“ a „Není správné, aby byl muž doma s dětmi a žena chodila do práce“. Z toho důvodu se lze domnívat, že názory na genderové role jsou ve státech střední a východní Evropy (s výjimkou bývalého východního Německa) ve srovnání se státy severskými, západoevropskými, ale i jihoevropskými všeobecně konzervativnější. I v těchto názorově genderově konzervativních zemích však došlo stejně jako v ostatních evropských státech během posledního desetiletí k významnému posunu směrem k postojům genderově liberálnějšími. Přes výše uvedenou konzervativnost názorů v zemích střední a východní Evropy je zřejmé, že to byly po několik desetiletí právě ženy z bývalých státně socialistických zemí, které ve větší míře než v ostatních evropských státech plně participovaly na trhu práce, k čemuž je vedla mimo jiné nutnost dvou příjmů v rodině a k čemuž jim dopomáhala kromě dalších faktorů před rokem 1989 rozvíjející se síť státních zařízení pro předškolní výchovu dětí, silná mezigenerační výpomoc, časný důchodový věk žen a politika prodlužující se „další mateřské dovolené“³.

V dalším grafu jsou znázorněny výsledky testování míry souhlasu mužů a žen z různých evropských zemí s názory na vliv zaměstnání ženy na rodinný život a výchovu dětí. Obdobně jako v předchozí analýze se ukázalo, že lidé ze středo